

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЇ ІМЕНІ Г.С. КОСТЮКА

G.S. Kostyuk

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ:

Збірник наукових праць
Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України

Том XI

СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ

Випуск 6

Книга I

Київ – 2013

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, протокол № 4 від 28.03.2013 року

Збірник внесено до Переліку фахових видань України з психології
(Постанова Президії ВАК України № 1-05-5 від 01.07.2010)

Свідчення про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
Серія КВ № 17847-6693ПР від 10.06.2011

Головний редактор:

Максимечко С.Д., дійсний член НАПН України, доктор психологічних наук, професор.

Заступник головного редактора:

Чепелєва Н.В., дійсний член НАПН, доктор психологічних наук, професор.

Редакційна колегія:

Моляко В.О., дійсний член НАПН України, доктор психолог.наук, професор; **Балл Г.О.**, член-кор. НАПН України, доктор психолог.наук, професор; **Боришевський М.Й.**, член-кор. НАПН України, доктор психолог.наук, професор; **Говорун Т.В.**, доктор психолог.наук, професор; **Карамушка Л.М.**, член-кор. НАПН України, доктор психолог.наук, професор; **Москаленко В.В.**, доктор філософ. наук, професор; **Смольсон М.Л.**, член-кор. НАПН України, доктор психолог.наук, професор; **Кокун О.М.**, доктор психолог.наук, професор; **Швалб Ю.М.**, доктор психолог.наук, професор; **Пироженко Т.О.**, доктор психолог.наук; **Кісарчук З.Г.**, кандидат психолог.наук, ст.н.с.; **Куценко Г.В.**, кандидат психолог.наук, ст.н.с.; **Семенова Р.О.**, кандидат психолог.наук, ст.н.с.; **Чепи М.-Л.А.**, кандидат психол. наук, ст.н.с.

Редакційна рада тому:

Лавренко Л.О., кандидат філософ. наук, професор; **Дембицька Н.М.**, кандидат психолог.наук, пров.н.с.; **Зубішвілі І.К.**, кандидат психолог.наук, ст.н.с.

Рецензенти:

Васютинський Вадим Олександрович, доктор психологічних наук, професор, завідувач лабораторії психології мас і спільнот Інституту соціальної та політичної психології НАПН України.

Власова Олена Іванівна, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології розвитку Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. — Кіровоград : Імекс-ЛІТД, 2013. — Том XI. — Соціальна психологія. — Вип. 6. — Книга I. — 502 с.

300 пр.

ISBN 978-966-189-169-1

У збірнику розміщено наукові дослідження з актуальних проблем соціальної психології.

Особливу увагу приділено проблематиці соціалізації підлітків у сучасних умовах українського суспільства, релігійній соціалізації, кіберсоціалізації, економічній соціалізації, психологічним особливостям успішності та професійного вигорання, а також іншим важливим для психологічної науки і практики питанням.

Збірник адресовано практичним психологам, науковцям, викладачам психологічних дисциплін, студентам, аспірантам та всім, хто цікавиться сучасним станом психологічної науки і практики.

ББК 88.1(4УКР)

ISBN 978-966-189-169-1

© Інститут психології імені Г.С. Костюка
НАПН України, 2013
© Колектив авторів, 2013

ЗМІСТ

Акименко О. О. Особливості соціалізації дорослих	7
Анцибор А. І. Соціально-психологічне аутсайдерство як «закріплення» процесу дезадаптації особистості	19
Барабашук Г. В. Теоретико-емпірична експлікація конструкції соціальної ідентичності старшого підлітка	28
Білецький О. М. Особливості професійної «Я-концепції» майбутніх психологів у залежності від мотивації навчання	36
Білобровко Т. В., Кожуховська Л. П. Економічна соціалізація особистості споживача освітніх послуг у сучасних умовах	44
Білоконь І. В. Аналіз форм представлення смислів індивіда	54
Блискун О. О. Корекційні тренінгові програми редукції агресивної поведінки молоді в мережі Інтернет	62
Блинова О. Є. Стереотипізація як механізм соціального пізнання у сучасних умовах українського суспільства	77
Бондаревська І. О., Осіпова В. М. Соціальні репрезентації нового податкового кодексу серед студентів	85
Булатевич Н. М. Психічне життя до народження: розвиток та виховання сенсорної сфери	93
Бутко В. В. Психологічні особливості образу «Я» жінок, потерпілих від домашнього насилля	102
Валь Л. І. Психологічні чинники реадaptaції осіб передпенсійного віку в умовах загальноосвітніх навчальних закладів	110
Васютинський В. О. Культура бідності: соціально-психологічний зміст та інструментарій дослідження	119
Верещак Є. П. Становлення інтересів і соціалізація особистості молодшого школяра в умовах духовно-моральної кризи та деякі шляхи її подолання	128
Видолоб Н. О. Особливості стилю мислення студентів ВНЗ	137

Коськіна Д. О.

Партнерська складова «Я-концепції» особистості:
спроба концептуалізації 458

Кочурова О. В.

Професійна ідентичність майбутнього практичного психолога
як складова соціалізації його особистості 466

Кузікова С. Б.

Змістова характеристика саморозвитку особистості в контексті
інших семантично близьких понять 474

Кузьмінська О. О.

Сутність соціально-психологічної адаптації особистості
в умовах економічної депривації 483

Куц О. С.

Психологічна структура творчого мислення 493

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДОРОСЛИХ

У статті розглядаються особливості соціалізації дорослих. Соціалізація розглядається як діалектичний процес, як інструмент, умова і результат формування суб'єктності особистості.

Запропонована авторська версія чинників соціалізації, які обумовлені інтегральною взаємодією наступних компонентів: зовнішніх умов як змістовних характеристик соціального середовища, у всьому різноманітті його складності; внутрішніх умов як змістовних характеристик особистості, проявлених у сформованій у неї суб'єктності. Третім компонентом є ступінь гармонійності процесу взаємодії двох попередніх компонентів, проявлених у спілкуванні та життєдіяльності. Розглядається суб'єктність особистості як найважливіший чинник соціалізації дорослих, як певний рівень освоеності внутрішнього світу, якого досягла людина, як засіб, інструмент глибшої персоналізації себе в суспільстві, як найважливіша умова розвитку суспільства.

Ключові слова: соціалізація, соціалізація як діалектичний процес, чинники соціалізації, суб'єктність особистості як чинник соціалізації дорослих.

Постановка проблеми. Пріоритетною цінністю соціального розвитку сьогодні є проблема розвитку людини, її особистісних і культурних особливостей.

Різде ускладнення всієї суспільної ситуації в цілому, що призводить до виникнення стану розгубленості, дезорганізації, гострої необхідності в підвищенні рівня адекватності, розуміння населенням ситуації життя, що безперервно ускладнюється та змінюється, руйнація всіх звичних структур суспільства, тотальна його перебудова, постійно зростаюча новизна ситуацій, виникнення нових незвичних реалій суспільного життя породжують соціальну некомпетентність, неадекватність особистості, низьку її адаптивність, кризу її соціальної ідентичності.

Основними проблемами в житті кожної людини є розширення ступеня її свободи при одночасному послабленні соціального контролю; постійне зростання негативних змін і відсутність перспектив долання цих явищ (що часто сприймається як повна анархія); криза в моральній і духовній сфері, яка призводить до відсутності впевненості та ясності в сьогоденні та найближчому майбутньому; зростання тривоги, неспокою, яке виливається в ненависть, агресивність, несприйняття будь-кого, хто хоч чимось відрізняється від основної «середньої» людини; отримання знань, розвиток культури і внутрішнього світу за відсутності розуміння логіки їхнього взаємозв'язку, поява індивідуалістичних, егоїстичних тенденцій, конфліктності, інформаційного перевантаження при емоційній ненасиченості і відчуженості, які призводять до психічного перевантаження, емоційної хиткості, розладів. Все це зумовлює необхідність і актуальність питання соціалізації. Особливо важливою стає проблема соціалізації дорослих у різних ситуаціях життєдіяльності.

Теоретичний аналіз вивчення проблеми. Процес соціалізації є об'єктом вивчення багатьох галузей знань. Дослідники його частіше співвідносять з певними етапами життя людського індивіда, які закінчуються традиційно періодом юності.

Розглядаючи процес соціалізації, його частіше визначають як засвоєння суспільно-історичного досвіду і тому співвідносять із ранніми етапами життя. Хоч процес соціалізації неправомерно обмежувати тільки даними віковими рамками, особливо в реальних процесах життєдіяльності, які пред'являють кожному людському індивіду складну систему вимог з адекватного сприймання себе, своєї внутрішньої своєрідності та гармонійного її виявлення в різноманітних ситуаціях життєдіяльності. Чим більш складною, динамічною, невизначеною є ситуація життя, тим більше вимог і необхідних знань, умінь, навичок потребує людський індивід для гармонійного рішення ситуації, що виникла. Тому ми звертаємо увагу на правомірність розширення меж соціалізації людей дорослого віку з рамками життєдіяльності 35-70 років.

Будучи складним утворенням, процес соціалізації дозволяє розглядати всю складність і багатогранність, взаємозв'язок і взаємозумовленість елементів системи «індивід — суспільство», відображаючи своєрідність детермінованості індивіда соціальним цілим, яке багато в чому є джерелом його внутрішньої активності. Дане поняття почали використовувати соціальні психологи для характеристики найбільш загальних процесів особистісного розвитку під впливом всіх керованих і стихійних факторів. Найбільш повно дані позиції представлені в роботах Б.Г. Ананьєва, В.С. Мерліна, С. Кона, Е.С. Кузьміна, Б.Д. Паригіна, Н.В. Андреевскої. Пізніше питання соціалізації активно розробляли Г.М. Андреева, Б.Ф. Ломов, Я.Л. Коломенський, О.М. Леонтьєв, Н.П. Лукашевич, А.В. Петровський, А.А. Реан та інші.

Традиційно в соціально-психологічному напрямку соціалізацію розглядають як двосторонній процес. З одного боку, він включає в себе засвоєння індивідом соціального досвіду шляхом входження в соціальне середовище і встановлення систем соціальних зв'язків, з іншого, це процес активного відтворення індивідом системи соціальних зв'язків за рахунок його активної діяльності, активного включення в соціальне середовище [2, с. 276]. З третьої позиції, особливо підкреслюється власна активність індивіда в процесі соціалізації.

У класичному розумінні процес соціалізації, представлений в роботах Г.М. Андреевої, Н.В. Андреевскої, В.П. Андрущенко та ін [2; 3]. Соціалізацію в них розглядають як процес, в якому виділяються два основних аспекти — засвоєння соціального досвіду та його відтворення.

Ми поділяємо точку зору Б.Г. Ананьєва, Г.М. Андреевої, Х.Ф. Сабірова та інших авторів і вважаємо, що соціалізація особистості охоплює все життя людини, що це процес формування у людини певних соціаль-

них якостей, які не обмежуються якимось одним періодом і, перш за все, це активний процес взаємодії індивіда і середовища [2; 4; 6; 8; 10].

Тому ми під соціалізацією розуміємо процес і результат засвоєння й активного відтворення індивідом соціального досвіду, реалізованого в спілкуванні і діяльності.

Розглядаючи соціалізацію як складний процес, ми виділяємо в ньому адаптацію як базовий компонент процесу соціалізації, який дозволяє людському індивіду повніше засвоювати соціальний досвід за допомогою входження в соціальне середовище, в систему соціальних зв'язків. Виділяємо, власне, і соціалізацію, коли людський індивід на основі засвоєного, усвідомленого, прийнятого, інтеріорізованого соціального досвіду відтворює систему соціальних зв'язків на основі активного входження в соціальне середовище і вирішення виникаючих завдань життєдіяльності. Чим більшою мірою є засвоєним соціальний досвід і сформовані навички особистісної персоналізації, тим більшою мірою людський індивід у вирішенні об'єктивних завдань життя може ставати творцем свого життя і виступати суб'єктом власного розвитку, суб'єктом соціалізації.

Процес соціалізації відбувається в ситуаціях впливу безлічі обставин, що чинять на особистість той чи інший вплив, і вимагають від нього певної поведінки і активності. Ці обставини мають назву факторів соціалізації.

У процесі життя величезна кількість різноманітних умов впливає на процес соціалізації особистості. Традиційно, умови, які впливають на людину, називають факторами. В даний час ті фактори, які виділені і більш-менш вивчені, об'єднують у чотири основних групи [9].

Перша група називається мегафактори, і до них відносять світ, космос і планету. Дані умови впливають на життя всіх жителів Землі, на всі процеси, що відбуваються на землі, і, отже, на процес соціалізації. Друга група умов — макрофактори. Дана група умов пов'язана з конкретними територіальними утвореннями: країнами, спільнотами та державами. Виділені фактори, як існуюча і зовні задана нормативна форма взаємодії і життєдіяльності, визначають алгоритм життя даного співтовариства, отже, визначають прийняті норми, правила, цінності, спосіб життя, діапазон допустимих свобод, традицій, звичаїв і всю своєрідність життя. Пропонуючи певний спосіб життя, дані фактори формують коридор для подальших факторів, в рамках якого і відбувається розгортання всієї своєрідності наступних умов, визначається специфіка, напрямок і вся своєрідність їхнього прояву. Третя група умов зазвичай називається мезофактори — дана група факторів звичайно деталізує вплив макрофакторів на безпосередні умови життя людей, які залежать від типу поселення, ступеня належності до певних аудиторій масових комунікацій або за особливостями приналежності до тих чи інших субкультур. Вплив

даних чинників відбувається прямо і безпосередньо або опосередковано, через четверту групу мікрофакторів.

Четверта група — мікрофактори — пов'язана з характеристикою умов, які безпосередньо впливають на конкретних людей і визначаються змістом, організацією і цінностями спільної діяльності і життєдіяльності людей, що утворюють дане співтовариство. Їх вплив реалізується через системи установок, орієнтацій, очікувань членів даних груп відносно один одного. При вивченні факторів соціалізації увага приділяється в основному зовнішнім чинникам, і поза увагою залишаються інші фактори. Якщо ми визнаємо процес соціалізації як двосторонній, то необхідно визнати роль і значення сформованої суб'єктності особистості, особливо в процесі соціалізації дорослих, як його найважливішого компонента і найважливішої умови останньої. Міра сформованості суб'єктності особистості, що лежить в основі освіченості особистості, справляє визначальний вплив не тільки на процес життєдіяльності, ступінь її стійкості і гармонійності, але, перш за все, творчості, яка виступає визначальним елементом у формуванні змістовних характеристик суспільства. А це передбачає необхідність зміни статусу особистості в процесі соціалізації і доцільності розгляду факторів соціалізації не тільки зовнішніх, таких, що зумовлюються змістовними характеристиками соціального середовища, але й ролі та значення інших факторів соціалізації: провідних ознак сформованої суб'єктності особистості і своєрідності її взаємодії з навколишнім середовищем, особливості якої визначаються прийнятою картиною світу, що виявляється у відтворюваному способі життя. Тільки тоді, коли пріоритетною формою взаємодії особистості і суспільства буде модель суб'єкт-суб'єктної взаємодії, тільки тоді суб'єктність особистості і своєрідність взаємодії суспільства і особистості будуть повноцінними і гармонійними. Тому міра освоєної суб'єктності (сформований рівень свідомості і глибина освоєного внутрішнього світу) визначає глибину і повноту соціалізації особистості в суспільстві і житті.

Соціалізація дорослих — складний процес, що визначається інтегральною взаємодією трьох взаємообумовлених компонентів. Перший компонент — зовнішні умови: це змістовні характеристики соціального середовища у всьому його різноманітті. Другий компонент — внутрішні умови: це особливості розвитку психіки, морально-етичної сфери, внутрішніх особливостей особистості, це — міра її сформованої суб'єктності. Вона визначає глибину засвоєння необхідних норм, зразків поведінки, еталонів, цілей, ціннісних орієнтацій, змісту і суті життя. Третім компонентом є організований спеціально або такий, що протікає стихійно, процес взаємодії, який визначається попередніми умовами, і проявляється в особливостях спілкування і діяльності, ступені їх гармонійності. У різні періоди життя людини взаємодія цих факторів різна. Якщо в ранні періоди життя визначальними умовами соціалізації виступають спеці-

ально організовані зовнішні умови життєдіяльності, то в дорослому віці пріоритетна роль відводиться внутрішнім умовам соціалізації, через які переломлюються характеристики соціального середовища. Чим більшою мірою поєднуються характеристики зовнішніх і внутрішніх умов соціалізації, тим гармонійніше протікає процес взаємодії; чим більшою мірою розрізняються дані фактори, тим більше труднощів, проблем і протиріч у процесі спілкування і взаємодії особистості і спільноти. Ми поділяємо позицію діалектичного підходу, запропоновану ще К. Марксом і Ф. Енгельсом. Дані автори звертають увагу на те, що соціалізація не є адаптацією і не зводиться до прямого засвоєння індивідом історичного досвіду і однозначного підпорядкування переважаючим у даному соціальному середовищі нормам і установкам. Соціалізація, по суті, є виходом за межі, досягнуті попередніми поколіннями [2; 3; 6; 7].

Пізніше В.В. Москаленко, розглядаючи соціалізацію, перш за все, звертає увагу на значення активності індивіда в процесі засвоєння ним соціального досвіду, на важливість присутності в людському індивіді необхідної міри соціально типових рис, які забезпечують найбільш повне його включення в процес життєдіяльності. На думку В.В. Москаленко, міра присутності в людському індивіді типового визначає зрілість особистості, яка дозволяє гармонійніше і адаптивніше вписуватися в існуюче соціальне середовище [8, с. 6]. Вона вважає, що соціалізація повинна розумітися як інтегруючий діяльний процес [8, с. 12], який вчиняється як цілеутворювальний, організований і здійснюється за допомогою певних прийомів. Розглядаючи даний процес як двосторонній, дослідниця особливо звертає увагу на активну взаємодію як індивіда, так і суспільства. Ми вважаємо, що основою змісту поняття соціалізація є розуміння її як діалектичного процесу, в якому виявляється суперечлива єдність індивіда і суспільства, результатом якого є конкретно-історична форма соціальності особистості і певний рівень розвитку суспільства. Розширення та гармонізація всіх зв'язків особистості з навколишнім світом прискорює процес соціалізації особистості і робить його більш гармонійним і повноцінним. Саме в процесі соціалізації фіксується не тільки складання і становлення, але й розвиток зрілих форм соціальності індивіда, їх модифікація в ході включення особистості в систему нових зв'язків і залежностей. Саме соціалізація є більш універсальним процесом становлення особистості, формування її суб'єктності, яка, виявляючи власну активність, формує себе і суспільство.

Соціалізація особистості завжди фіксує соціальний аспект життя особистості, а розвиток людини відбувається в певному конкретному суспільстві і пов'язаний з формуванням у людини цілком конкретних рис, набору якостей, які б забезпечували їй гармонійний процес життєдіяльності в даному суспільстві. Будучи найважливішим процесом для суспільства і конкретної особистості, процес соціалізації допомагає

конкретній людині не тільки набувати якостей, необхідних їй для життєдіяльності в суспільстві, але і формувати все різноманіття соціального досвіду. Тому зміст процесу соціалізації, з нашої точки зору, визначається мірою зацікавленості суспільства в полісоціалізації кожного свого представника відповідно до пріоритетної, визначальної в даний момент ідеї держави. Спочатку в процесі соціалізації людина виступає як об'єкт соціалізації, що є необхідною підставою, умовою переходу людини з об'єкта соціалізації в суб'єкт соціалізації. Саме в процесі взаємодії людського індивіда з навколишнім його світом і обставинами життя відбувається формування внутрішньої діяльності. В результаті «зовнішня детермінація» стає дійсно таким видом впливу, на який індивід реагує діями, що породжують в ньому самому розвиваючі новоутворення. Вони є такими змінами в сомато-психо-соціальному організмі індивіда, які діють як внутрішні регулятори його більш ефективних відносин з оточенням і самим собою. Це означає, що виникаючі новоутворення роблять можливим більш активне і більш самостійне ставлення індивіда по відношенню до зовнішніх чинників, що формують розвиток, а потім навіть ведуть його до участі в їх формуванні. Чим більше індивід розвивається як особистість, тим менше діє залежність від зовнішніх чинників, тим в більшій мірі починають проявлятися елементи саморозвитку і глибше формується його суб'єктність.

По мірі розвитку людського індивіда і формування його суб'єктності відбувається більш глибоке освоєння, пізнання світу, яке передбачає цілеспрямований відбір найбільш важливих, з точки зору індивіда, відомостей. У вітчизняній науці прийнятою є ідея про визначальну роль соціального середовища у формуванні особистості. З нашої точки зору соціальне середовище є одною з умов соціалізації і розглядається як зовнішня по відношенню до індивіда, протиставлена йому або така, що пасивно супроводжує історію людини, культурна традиція. Вона частіше сприймається як негативна, рідше як позитивно спрямована. Під соціальним середовищем розуміється співтовариство, держава і безпосереднє оточення, в якому протікає життя людського індивіда. Дане співтовариство, формуючи образ життя, всю систему норм, цінностей, звичаїв, традицій, цілей, ціннісних орієнтацій визначає логіку життя всього співтовариства, пріоритети цього життя, визначає значущі етапи життєвого шляху особистості та основну мету. Змістовні характеристики соціального середовища життя даного людського індивіда, пріоритетна система цілей визначають широту і глибину «видимого», «прийнятого» світу, пізнаного простору, його глибину і функціональну значимість. Ціннісні орієнтації, цінності соціального середовища визначають діапазон формованої ієрархії потреб, мотивів, смислів людського індивіда, змістовні характеристики основних факторів його розвитку, загальне ставлення до життя. У соціальному середовищі людський індивід пере-

буває під впливом певних нормативних констант, які диктують бачення ситуації життя, основні етапи життєвого шляху, визначають своєрідність всіх форм взаємодій, що прийняті в даному соціальному середовищі, діапазон можливих свобод тощо. Безпосереднє оточення переломлює своєрідність соціального середовища і в «перетвореному» вигляді доносить весь зміст і своєрідність конкретного індивіда. Людський індивід, інтеріоризуючи даний суспільно-історичний досвід, формує вже своє розуміння і бачення реальності, свою суб'єктивність і суб'єктність.

Раніше в процесі соціалізації визначальними були зовні задані змістовні характеристики життя кожної людини, і вона повинна була пристосуватися під запропоновані еталони і зразки, що забезпечувало успішність і задоволеність її життям. А в умовах динамічного різноманіття існуючого суспільства сутнісно змінилися умови соціалізації всіх верств населення. Якщо раніше орієнтири були визначені суспільством, існуючою системою, то в даний час ці зовнішні орієнтири соціалізації більшою мірою втрачають свою роль, в процесі життя особистості демонструючи свою неспроможність. Тому сьогодні виникла необхідність в усвідомленні та освоєнні внутрішніх орієнтирів життєвого шляху особистості, які, на жаль, слабо усвідомлюються як людиною, так і спільнотою, і отже, слабо освоєні в сьогоденні. Рухливе різноманіття умов і обставин життя ставить дорослу людину в ситуацію необхідності освоєння внутрішніх орієнтирів життєвого шляху, які, з одного боку, визначають стійкість людини, з іншого — міру її задоволеності і розуміння життя. Сьогодні суспільство більшою мірою звертає увагу на внутрішній світ людини, на своєрідність суб'єктивного аспекту людського буття. Все більшою мірою виникає необхідність навчитися жити в існуючому світі, «перевершуючи себе», щоб бути самим собою; максимально поєднувати розвиток тілесно-фізичний і душевно-духовний для гармонійного прояву себе і взаємодії зі Світом. Пізнати себе як Людину Світу, щоб стати істинно вільним, досягнути і гармонійно проявити свій внутрішній світ і бути інтегрованим в життя вчинками, подіями свого життя, зробленими висновками, накопиченим досвідом і т.д.

Як відзначає В. А. Чернобровкін, суб'єктність як найважливіша властивість полягає в здатності суб'єкта ставати в активну позицію по відношенню не тільки до зовнішнього, але, що дуже важливо, до внутрішнього світу, тобто до самого себе [12]. Ця особливість дозволяє людському індивіду ставати особистістю і усвідомлено пізнавати себе, глибину свого потенціалу, освоювати засоби і шляхи, зміни себе в умовах існуючої, складної реальності, що динамічно змінюється, а також можливості творити своє життя. Згідно А. В. Брушлінському, бути суб'єктом — означає бути творцем своєї історії [5]. Суб'єктність у соціально-психологічному і аксіологічному аспектах дозволяє людському індивіду не тільки здійснювати будь-яку активність, але і виступати в якості автора, ініціатора,

виконавця своїх дій на основі освоєних, зрозумілих, прийнятих знань і значущих переваг, світоглядних позицій, цінностей, цілей і всієї системи спрямованості. З позиції структурного підходу, суб'єктність розглядається як інтегральний регулятивний центр, як суб'єктна інстанція, яка регулює початок психічного життя людини, ступінь її продуктивності [11]. Ми пропонуємо розглядати соціалізацію як умову, механізм формування суб'єктності людського індивіда, як процес життя, як інструмент перетворення людини, її повної та гармонійної персоналізації.

Вивчення особливостей соціалізації дорослих дозволило усвідомити, що формування суб'єктності особистості частіше відбувається стихійно, що робить цей процес менш успішним і стійким у виникаючих ситуаціях життя. У цьому випадку людина слабо усвідомлює роль і значення сформованої у неї суб'єктності і не приділяє даному питанню належної уваги. Для усвідомленого формування суб'єктності особистості необхідний сформований сутнісний образ світу і людини в ньому. В даний час відсутній гармонійний, цілісний, інтегрований образ людини в самій культурі і тим більше образ світу. Саме сформовані інтегральні образи людини й світу можуть визначити базисний комплекс понять, умінь і навичок, необхідних людині, з іншого боку базисний комплекс понять виступає умовою проектування інтегрального образу людини і прийнятого способу життя даного співтовариства. Ті поняття, які обговорюються соціальним середовищем, визначають осьові віхи розвитку суспільства. У своїй сукупності вони формують певний образ, який відображає наявний стан розвитку суспільства, його пріоритетні цінності, динаміку розвитку і підстави, на яких формується як образ світу, так і образ людини. У загальній формі на психологічну небезпеку викривлення образу людини вказував ще К. Ясперс: «викривлення образу людини веде до перекрученості самої людини. Бо образ людини, який ми вважаємо істинним, сам стає фактором нашого життя. Він наперед зумовлює характер нашого ставлення до нас самих та до інших людей, життєву налаштованість і вибір завдань» [14, с. 448-449].

Прийнята картина світу визначає вісь, на підставі якої відбувається формування індивідуальної моральності і організація всього способу життя. Вона визначає своєрідність і глибину освоєної культури, особливості організованої спільної діяльності і всю відтворену систему міжособистісних відносин, прийняту міру значущості кожної окремої людини, розуміння глибини, ролі та важливості освіти як інструменту, а також продуктивність життєдіяльності, як кожної конкретної людини, так і всієї держави. Вузкість, поверховість, примітивність сформованої картини світу автоматично позначається на житті у всіх його аспектах. У запропонованій нами «Імовірнісній моделі життєвого шляху особистості» міститься ієрархічно структурований образ людини та його життєвого шляху з позиції інформаційно-енергетичної картини буття. Дана

модель дозволяє виділити особливості формування і прояву суб'єктності особистості з позиції сутнісних завдань життя і розуміння людини як основного суб'єкта існуючого життя. Допомогає людині усвідомлено і змістовно освоїти свій внутрішній світ, іншу міру своєї складності і стати суб'єктом свого життя [1]. Розуміння «Імовірнісної моделі життєвого шляху особистості» та усвідомлення наявності у кожної людини її призначення (поняття, запропоноване К. Юнгом) змушує людину звернути увагу на роль і значення сформованої в її житті суб'єктності. У результаті людина більш усвідомлено і наполегливо, терпляче і ретельно починає «вести себе за руку», розбиратися зі своїм внутрішнім світом і усвідомлено формувати свою суб'єктність. Людина починає розуміти наявну складність світу і життя, роль і необхідність сформованої суб'єктності як визначальної осі життя, найважливішої умови її успішності, продуктивності і гармонійності. Людський індивід, вивчаючи свій внутрішній світ і співвідносячи побачене, зрозуміле й усвідомлене зі значимим для неї і в реальному житті починає ліквідувати прогалини в соціалізації попередніх етапів свого життя, свідомо напрацьовуючи необхідні навички та вміння для усвідомленого творення себе і конструктивної побудови свого життя.

Особливості формування суб'єктності пов'язані з усвідомленням і розумінням її необхідності в житті і бажанням її освоювати. З нашої точки зору, соціалізація людей дорослого віку пов'язана з необхідністю усвідомленого формування суб'єктності особистості дорослої людини і усвідомлення того, що це внутрішній стрижень, вертикальна вісь життя, самоорганізоване життя людського індивіду як усередині нього (його думки, почуття, образи, ідеї і т.д.), так і визначає особливості його життєвого шляху (ситуації його життя, освоєні види діяльності, міжособистісне коло спілкування і т.д.). Саме освоєна суб'єктність допоможе людському індивіду усвідомити своє призначення і відповідати йому в сьогоденні. Освоєна суб'єктність дозволяє людському індивіду встановлювати якісно інші зв'язки і відносини з суспільно-історичним досвідом напрацьованим людством. Людський індивід, спираючись на сформовану у нього суб'єктність, вже усвідомлено ставить до інформаційних характеристик навколишнього життя і суспільно-історичного досвіду та формує з ними афективні, когнітивні і поведінкові аспекти взаємодії.

Тільки тоді, коли людський індивід встановить (усвідомлено визначить для себе) вертикальну вісь свого життя (сформовану у нього суб'єктність), своєї взаємодії з оточенням, а також горизонтальну вісь (засоби і способи, напрацьовані людиною і такі, що визначаються освоєним суспільно-історичним досвідом людства), він зможе усвідомити своє призначення і знайти, освоїти необхідні засоби і способи його реалізації в сьогоденні. Цей рівень ми називаємо рівнем особистісного саморозвитку, коли, з нашої точки зору, людина дійсно може ставати суб'єктом свого

життя й інтегрально і осмислено взаємодіяти з існуючим світом, реалізуючи своє призначення [1]. Соціалізація по суті повинна бути орієнтована на формування суб'єктності особистості. Формування суб'єктності особистості можливо тільки тоді, коли людський індивід усвідомлює необхідність внутрішніх орієнтирів свого життя як осі його внутрішнього світу та шляхи його життя. Коли людський індивід починає розуміти, що всередині нього існує особливий сутнісний світ, освоєння якого дозволить йому бути більш адаптивним і успішним. Соціалізація повинна бути спрямована на те, щоб допомогти людському індивіду стати суб'єктом свого життя. Все більш очевидним стає те, що адаптація особистості до ситуацій життя буде успішною тоді, коли суспільство зможе забезпечити не тільки високий рівень знань, але й допоможе кожному усвідомити себе як частину Світу, побачити свої здібності, можливості і розвивати їх у різноманітних видах діяльності та ситуаціях життя.

Держава це завжди локальна соціокультурна система, в якій існують своєрідні моделі соціальних відносин, є визначальною у формуванні суб'єктності особистості в процесі її соціалізації. Створення соціокультурного середовища життя з конкретними змістовними, гармонійними аспектами взаємодії і життєдіяльності є найважливішою умовою соціалізації особистості дорослого, що чинить серйозний вплив на протікання самого процесу взаємодії, міру його гармонійності, на своєрідність взаємозв'язку зовнішніх і внутрішніх факторів, які завжди обумовлені реалізованим спілкуванням і взаємодією.

Підводячи підсумок вищесказаного, відзначаємо:

1. Соціалізацію ми розглядаємо як складний процес і результат завоювання й активного відтворення індивідом соціального досвіду, реалізованого в спілкуванні і діяльності.

2. Основою змісту поняття соціалізація є розуміння його як діалектичного процесу, в якому реалізується суперечлива єдність індивіда і суспільства. Результатом даної взаємодії є конкретно-історична форма соціальності особистості і певний рівень розвитку суспільства. Ми розглядаємо соціалізацію не тільки як процес і результат, але і як інструмент, умову формування зрілих форм соціальності особистості (її суб'єктності) і змістовних характеристик суспільства. Тому зміст процесу соціалізації визначається мірою зацікавленості суспільства в полісоціалізації кожного свого представника, і система «Суспільство-Особистість» є такою, що саморозвивається. Гармонійно організований процес життєдіяльності припускає активну взаємодію людського індивіда із спільнотою, спрямовану на сходження до суб'єктності особистості та розвитку суспільства.

3. Складність соціалізації дорослих обумовлена інтегральною взаємодією наступних компонентів: зовнішніх умов як змістовних характеристик соціального середовища у всьому різноманітті його складності;

внутрішніх умов як змістовних характеристик особистості, проявлених у сформованій у неї суб'єктності. Третім компонентом є особливість, ступінь гармонійності, процесу взаємодії двох попередніх компонентів, проявлених у спілкуванні і життєдіяльності.

4. Сформована суб'єктність особистості, з одного боку, — це певний рівень освоєності внутрішнього світу, якого досягла людина, з іншого — засіб, інструмент більш глибокої персоналізації себе в суспільстві, з третьої точки зору — найважливіша умова розвитку суспільства. Суб'єктність особистості дорослої людини — це внутрішній стрижень, вертикальна вісь життя, самоорганізоване життя людського індивіда усередині нього (його думки, почуття, образи, ідеї і т.д.). Вона визначає особливості його життєвого шляху (ситуації його життя, освоєння видів діяльності, міжособистісне коло спілкування і т.д.). Саме освоєна суб'єктність згодом допоможе людському індивіду усвідомити і освоїти своє призначення і відповідати йому в сьогоденні.

5. Людський індивід зможе в максимальній повноті своєї освоїти свою суб'єктність тільки тоді, коли усвідомить і зрозуміє, що він, насамперед, діяч свідомості. Тільки освоївши свою психіку і свідомість як функціональну систему життя, як інструмент (нарівні з рукою), людський індивід кардинально, по-іншому навчиться розуміти себе, зовнішній предметний світ, усвідомлено і гармонійно будувати всі форми своєї взаємодії на рівні світу, соціуму, групи та особистості і відбудеться як особистість.

6. Продуктивний характер життєдіяльності — це засіб, інструмент, умова, що дозволяє здійснити вихід за межі самого себе і максимально самореалізуватися, усвідомлено брати участь у своєму розвитку. Це спрямоване сходження до своєї суб'єктності. Процеси реальної дійсності висувають нові вимоги до людини, спільноти і життя, диктуючи нові розуміння і рішення. Цивілізація неблаганно підходить до проблеми необхідності людського розвитку, його одухотворення і модифікації. Ми звертаємо увагу на необхідність освоєння іншої міри складності як людини, так і спільноти. Складність людини визначається складністю існуючої світобудови. Тільки тоді, коли людина усвідомить складність і різноманіття навколишнього світу, вона знайде шлях, необхідні засоби і способи освоїти і проявити в конкретних продуктах діяльності всю міру складності і глибини своєї особистості.

Література

1. Акименко О.А. Логика жизненного пути личности. Онтогенез человеческого индивида и определяющие его факторы (социально-психологический аспект) / О.А. Акименко. — Луганск : Шлях, 2001. — 64 с.
2. Андреева Г.М. Социальная психология / Г.М. Андреева. — М. : Аспект ПРЕСС, 1997. — 376 с.

3. Андреевкова Н. В. Проблема социализации личности / Н. В. Андреевкова // Социальные исследования. — М., 1970. — Вып. 3. — С. 38-53.
4. Ананьев Б. Г. О психологических эффектах социализации. Человек и общество / Б. Г. Ананьев // Проблемы социализации: учен. зап. Ленингр. Ун-та. — 1971. выпуск 9. — С. 144-151.
5. Брушлинский А. В. Проблемы психологии субъекта / А. В. Брушлинский. — М., 1994.
6. Кон И. С. Социализация / И. С. Кон, В. Б. Ольшанский // Философская энциклопедия: В 5 т. — М., 1970. — т. 5. — С. 66-67.
7. Маркс К. Тезисы о Фейербахе / К. Маркс, Ф. Энгельс // Соч. — 2-е изд. — т. 3. С. 2-4.
8. Москаленко В. В. Социализация личности (философский аспект) / В. В. Москаленко. — К., Высш. шк., 1986. — 200 с.
9. Мудрик А. В. Введение в социальную педагогику. [учеб. пособ. для студ.] / А. В. Мудрик. — М., 1997. — 221 с.
10. Сабиров Х. Ф. Человек как социологическая проблема / Х. Ф. Сабирова. — Казань. Татар. кн. изд-во, 1972. — 414 с.
11. Татенко В. А. Предмет и метод психологической науки: субъектная парадигма / В. А. Шатенко // Предмет и метод психологии: Антология / под. Ред. Е. Б. Старовойтенко. — М.: Академический проект: Гаудеамус, 2005. — С. 419-509.
12. Чернобровкина В. А. Субъектное и объектное в психике человека / В. А. Чернобровкина // Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка (педагогічні науки), — 2006. № 16. — С. 234-242.
13. Юнг К. Г. Бог и бессознательное / К. Г. Юнг. — М.: Олимп, ООО «Издательств АСТ-ЛТД», 1998. — С. 454-477.
14. Ясперс К. Смысл и назначение истории / К. Ясперс. — М. Политиздат, 1991. — С. 448-449.

В статье рассматриваются особенности социализации взрослых. Социализация рассматривается как диалектический процесс, как инструмент, условие и результат формирования субъектности личности.

Предложена авторская версия факторов социализации, которые обусловлены интегральным взаимодействием следующих компонентов: внешних условий, как содержательных характеристик социальной среды во всем многообразии ее сложности; внутренних условий, как содержательных характеристик личности, проявленных в сформированной у нее субъектности. Третьим компонентом является степень гармоничности процесса взаимодействия двух предыдущих компонентов, проявленных в общении и жизнедеятельности. Рассматривается субъектность личности как важнейший фактор социализации взрослых, как определенный уровень освоенности внутреннего мира, которого достиг человек, как средство, инструмент более глубокой персонализации себя в обществе, как важнейшее условие развития общества.

Ключевые слова: социализация, социализация как диалектический процесс, факторы социализации, субъектность личности как фактор социализации взрослых.

The article is devoted to peculiarities of adult socialization. Socialization is analyzed as a dialectical process, as a tool, condition and result of individual subjectivity

formation. The author's version of socialization factors is proposed, which are caused by integral interaction of the following components: external conditions as substantial characteristics of the social environment, in all its variety of complexity; internal conditions as substantial characteristics of a personality, displayed informed subjectivity. The third component is the peculiarity, the harmonic degree of the interaction of two previous components, reflected in communication and life. The personality subjectivity is analyzed as an important factor of adult socialization, as a certain level of the formed inner world, gained by a person, as the tool of deeper personalization in the society, as a main condition of the society development.

Keywords: Socialization, socialization as a dialectical process, factors of socialization, personality subjectivity as a factor of adult socialization.

УДК 37.013

Анцибор А. І.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНЕ АУТСАЙДЕРСТВО ЯК «ЗАКРІПЛЕННЯ» ПРОЦЕСУ ДЕЗАДАПТАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

В статті розглядається широко розповсюджене явище соціальної дезадаптації, характерне для всіх вікових груп, в тому числі дітей та підлітків. Це явище відображене не відокремлено, а в співставленні з іншим феноменом, причиною якого воно може бути, — з соціально-психологічним аутсайдерством. Останнє в свою чергу, розглядається як ймовірний результат процесу розвитку та поглиблення соціальної дезадаптації. Вона може стати його прикінцевим або й кінцевим етапом, результатом трансформації і закріплення стійких ознак соціально-психологічного аутсайдерства, яке має тенденцію до поширення у свідомості і створення психічного тла, на якому відбуваються інші психічні процеси.

Ключові слова: адаптивність, дезадаптація, накопичення, залягання, соціально-психологічне аутсайдерство, закріплення адаптаційного процесу.

Феномен соціальної дезадаптації є настільки складним та багатоаспектним, що, не зважаючи на величезну кількість досліджень, залишається маловивченим та не до кінця осмисленим.

Справа ускладнюється ще й тим, що наслідки цього процесу, особливо на початку, можуть мати доволі латентний характер, проте, перетворюватися на значущі в соціальному вимірі протягом певного періоду у вигляді різкого збільшення кількості людей з виразними негативними відхиленнями від середньостатистичної соціальної норми, що, в свою чергу, провокує відчуття аномії, деструкції, пригніченості та падіння самоповаги широких кіл соціуму.

Актуальність статті полягає в тому, що явище соціальної дезадаптації розглядається не відокремлено, а в співставленні з іншим феноменом, причиною якого воно може бути, — з соціально-психологічним аутсайдерством, що, в свою чергу, розглядається як ймовірний результат процесу розвитку та поглиблення цього феномену, і може бути, скажімо, його прикінцевим або й кінцевим етапом.